

GEÇ HİTİT SANATINDA MİTOLOJİK YARATIKLAR Mythological Creatures of Neo Hittite Art

Bilcan GÖKCE*

ÖZET

Bu çalışmada bugüne kadar ele geçmiş arkeolojik veriler toplanarak Geç Hitit sanatında mitolojik yaratıklar yeniden değerlendirilmiştir. Çalışmada mitolojik yaratıklar kendi içerisinde üslup özellikleri, çevre kültürler ile benzerlikleri, kökenleri, betimlendikleri yerler ve işlevleri açısından ele alınmıştır. Mitolojik yaratıklar Geç Hitit sanatında birçok figür ve motif ile birlikte sıklıkla orthostatlar ve nadiren de olsa mühür, at alınlığı ve fildişinden eserler üzerinde betimlenmiştir. Söz konusu eserlerde görülen mitolojik yaratıklar arasında grifon, sfenks, grifon-demon, boğa adam, khimaira, aslan başlı insan, akrep insan, pegasos ve aslan-ejder yer alır. Mitolojik yaratıklardan sfenks fazla sayıda betimlenmiş olup bunu grifon-demon, boğa adam, aslan başlı insan ve grifon izler. Az sayıda tasvir edilmiş mitolojik yaratıklar arasında ise aslan-ejder başta olmak üzere akrep insan ve pegasos gelir. Çevre kültürlerin sanatında görülen mitolojik yaratıklar çoğunlukla dinsel bir anlam taşırlar. Geç Hitit sanatında da mitolojik yaratıkların bir kısmı hayat ağacı, kanatlı güneş kursu, muzrak, bakraç ve başak demeti ile birlikte tasvir edilmiştir. Böylelikle Yakındoğu örneklerinde olduğu gibi Geç Hitit örneklerinin de ağırlıklı olarak dinsel amaçlı betimlendiği sonucuna varılabilir. Geç Hititli sanatçıların çevre kültürlerden aldıkları mitolojik yaratıkların başlık, giyim kuşam, kanat gibi kısımlarına yeni eklemeler yaparak geliştirdikleri ve Geç Hititli sanatçıların bu mitolojik yaratıkları sadece şekilsel olarak betimlemedikleri bunlara farklı işlevler de kazandırarak kendilerine özgü bir betim sanatı da yaratıklarını anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geç Hitit, Mitolojik Yaratık, Orthostat, Din.

ABSTRACT

In this study we tried to reevaluate the mythical creatures of Neo Hittite Art by gathering archeological data acquired up until today. In the study mythical creatures discussed in terms of wording features, similarities with neighboring cultures, origins, the place where they were described and their functions. In Neo Hittite Art mythological creatures, together with many figures and patterns, often depicted on orthostates and rarely on seals, horse pediments and over ivory works. Among mythical creatures seen on above mentioned subjects there are gryphon, sphinks, gryphon-demon, bull-man, khimaira, lion headed man, scorpion man, pegasos and lion dragon. Mythological creature sphinks were depicted in large numbers and gryphon-demon, bull-man, lion headed man and gryphon respectively. Some of the mythological creatures depicted less, among these creatures leon-dragon comes in the first place and then scorpion-man and pegasos follows. Mythological creatures mostly contains a religious aspect in nearby cultures. As a matter of fact, in Neo Hittite Art some of the mythological creatures was depicted together with tree of life, winged sun disk, spear, bucket and ear bunch. Thus, as it is in Neareast examples, we can reach the conclusion that Neo Hittite examples were mainly depicted for religious purposes. It can be seen that Neo Hittite artists improved the mythological creatures that they obtained from nearby culteres by making some new supplementations to the parts like helmet, clothes and wings. Besides, Neo Hittite artsits depicted these mythological creatures not only as a figüre but also they added them different functions and so that Hittite artists created a distinctive depicting style.

Keywords: Neo Hittitie, Mythological Creature, Orthostates, Religion.

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Şehit Bülent Yurtseven Kampüsü, Iğdır/TÜRKİYE, bilcan.g@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1213-7752.

1.Giriş

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından (M.Ö. 12. yüzyıl) sonra Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de Hitit varisi olarak tanımlanan beylikler ortaya çıkmıştır (Drews, 2014). Bunlar; Gaziantep'te Kargamış ve Sam'al; Antakya ve Amuk Ovası dolaylarında Pattin (Unqi); Gaziantep ve güneyinde Sam'al; Maraş'ta Gurgum; Malatya ve çevresinde Melid; Adıyaman dolaylarında Kummuh; Çukurova ve kuzeyinde Que ve Hilakku; Kayseri ve dolayları Tabal; Amik Ovası'nda Pattina/Unki; Hama ve çevresinde Hama'dır (Doğan – Alparslan, 2009, s. 138; Harmanşah, 2015, s. 65). Söz konusu beylikler "Geç Hitit", "Suriye Hitit" ve "Yeni Hitit" gibi farklı adlarla da anılmakta olup ekonomik ve siyasal olarak birbirinden bağımsızdırlar (Hawkins, 1995, s. 73; Karakaya, 2022, s. 1). M.Ö. I. Binde Önyasya'nın önemli güçlerinden olan Urartu ve Assur gibi devletlere karşı koyamayan Geç Hitit Beylikleri ya kendi aralarında koalisyonlar oluşturarak ya da büyük devletlerden birinin koruması altına girerek varlıklarını korumaya çalışmışlardır. Anadolu ve Kuzey Suriye'de bulunan bu beylikler farklı etnik unsurlardan meydana geliyordu. Göçlerle gelen kavimler bir taraftan burada buldukları Hitit ve Hurri kökenli halklarla, diğer taraftan yeni gelen Arami unsurlarla karışarak bölgedeki demografik yapıyı da büyük oranda değiştirmişlerdir (Doğancı, 2018, s. 6).

Geniş bir coğrafyada egemenlik kurmuş olan Geç Hitit Beyliklerinin askeri, ekonomik, dini yaşamları ile ilgili bilgileri; çivi yazılı metinler başta olmak üzere orthostatlar ve arkeolojik kazılardan ele geçen buluntulardan öğrenmekteyiz. Nitekim askeri, ekonomik ve dini yaşantıları üzerine çeşitli bilimsel çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Mitolojik yaratıklar konusunda yapılan araştırmalara baktığımızda ise detaylı yapılmış bir yayının olmadığı görülür. Bu konuyla ilgili ilk çalışma W. Orthmann tarafından yapılmıştır. Orthmann, *Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst* adlı kitap çalışmasının bir bölümünde orthostatlar, fildişi ve at alınlığı üzerinde görülen mitolojik yaratıkları ikonografik açıdan incelemiş ve bunları çevre kültürlerle karşılaştırmıştır. Ancak Geç Hitit Beylikleri sanatında mitolojik yaratıklar mühürlerde de tasvir edilmiştir. Böylelikle bu çalışmada, Orthmann'ın 1971 yılında yaptığı çalışma da göz önünde bulundurularak, Geç Hitit sanatında mitolojik yaratıklar bugüne kadar ele geçmiş arkeolojik veriler toplanarak yeniden değerlendirilmiştir. Çalışmada mitolojik yaratıklar, kendi içerisinde ikonografik, çevre kültürler ile benzerlikleri, kökenleri, betimlendikleri yerler ve işlevleri açısından ele alınmıştır. Böylelikle bilinenlere yeni katkılar sağlanmıştır.

2.Mitolojik Yaratıklar

2.1. Akrep İnsan (Girtablullu)

"Tanrısallığı simgeleyen boynuzlu başlığa, kanatlı ya da kanatsız, sakallı insan başına, insan bedenine, bir kuşun but ve pençelerine, yılan kafalı bir penise ve akrep kuyruğuna sahip olan doğüstü bir varlık için kullanılan addır" (Black & Green, 2003, s. 27, 109). Geç Hitit sanatında akrep insan betimi şimdilik Kargamış'tan (Orthmann, 1971, taf. 28/d) bir örnekle bilinir (fig. 1). Orthostat üzerinde tasvir edilmiş akrep insanın göğse kadar inen bir sakalı vardır. Ayakları kuş pençeli olup, akrep kuyruğu yukarıya doğru kıvrılmıştır. Saçları küt bir şekilde enseye uzanır. Başında tepesi olasılıkla ponponlu külah benzeri bir başlık vardır. Sırt kısmından çıkan kanatların telekleri yaprak formudur. Üzerinde yuvarlak yakalı, kısa kollu, beli kemerli ve diz kapağına kadar inen kısa bir tunik vardır. Kemerden geçirilmiş topuz başlı bir kılıç da görülür.

Kargamış orthostatında betimlenmiş akrep insan stil olarak Kargamış biçem grubu IIB içinde değerlendirilmiş ve Geç Hitit Sanatı II'ye (M.Ö. 850-800) tarihlendirilmiştir (Orthmann, 1971, 505). Akrep insan stil olarak Assur sanatında betimlenenler ile benzerlik göstermektedir (Sevin, 2010, s. 51, res. 56). Geç Hitit sanatında akrep insanın betimlendiği sahneden yola çıkılarak, işleniş amacı ile ilgili fikir yürütmek mümkündür. Kargamış örneğinde akrep insan, kanatlı boğayı avlayan tanrıya yardım ederken görülür. Bu durumda Geç Hitit sanatında akrep

insan figürlerinin kötücül güçlere karşı koruyucu olarak betimlenmesinin yanı sıra tanrının hizmetkârı¹ sıfatıyla işlendiği de önerilebilir.

2.2. Aslan Başlı İnsanlar (*Aslan-Demon*)

Aslan başlı, insan vücutlu, kollu veya kanatlı ya da kanatsız tasvir edilen mitolojik yaratıktır (Orthmann, 1971, s. 312; Alparslan, 1995, s. 16). Aleppo'dan orthostat üzerinde aslan-demon kabartmasına rastlanır (Kohlmeyer, 2000, s. 33, taf. 21). Yaratığın yüz uzuvları vurgulanmış ve boyun yelesi pul pul verilmiştir. Üzerinde “v” yakalı, kısa kollu, beli kemerli, diz kapağına kadar uzanan bir tunik görülür. Sırt kısmından çıkan kanatların telekleri yaprak formudur. Figürün bir elinde bakraç diğer elinde yelpaze benzeri bir nesne vardır (fig. 2/A). Ayrıca Zincirli'de iki adet orthostat üzerinde aslan-demon kabartması betimlenmiştir (Orthmann, 1971, ss. 310-311, taf. 58/c, taf. 60/a). Figürlerin yüz uzuvları vurgulanmış ve boyun yelesi pul pul işlenmiştir. Kıyafet olarak kısa kollu, “v” yakalı, beli kemerli, etek uçları püsküllü kısa bir tunik vardır. Kemerden etek kısmına doğru yatay çizgilerle bezenmiş bir şerit iner. Ayrıca topuz başlı bir kılıç kemerden sarkıtılmıştır. Aslan-demonların sağ ve sol omuzlarında kartal olarak tanımlanabilecek birer kuş yer alır. Figürlerin bir elinde hançer diğer elinde arka ayaklarından tuttıkları bir tavşan bulunur (fig. 2/B-C). Kargamış kentinde iki tane orthostat üzerinde görülen aslan-demonlar işleniş tarzı, sol elinde bulunan hançer ve giyim kuşam olarak Zincirli örnekleriyle benzerdir (Orthmann, 1971, ss. 310-311, taf. 27/d, taf. 33/a) (fig. 2/D). Yine Tell Halaf'ta bir orthostat üzerinde görülen aslan-demon çift başlı oluşuyla diğer örneklerden farklılık gösterir (Orthmann, 1971, ss. 310-311, taf. 11/h). Yüz uzuvları vurgulanmış olan yaratığın boyun yelesi çizgilerle verilmiştir. Sırt kısmından çıkan kanatların telekleri yaprak formudur. Üzerinde “v” yakalı, kısa kollu, beli kemerli, etek uçları püsküllü ve diz kapağına kadar inen tek parça bir tunik vardır. Aslan-demon'un her iki elinde asa ya da yılan benzeri bir nesne vardır (fig. 2/E). Malatya'da bir orthostat üzerinde de aslan-demon tasvir edilmiştir (Orthmann, 1971, s. 311, taf. 43/e). Hayat ağacının her iki tarafında karşılıklı duran mitolojik yaratıkların yüz uzuvları belirgin işlenmiştir. Kıyafet olarak “v” yakalı, kısa kollu, beli kemerli, diz kapağına kadar inen ve uç kısımları verev sonlandırılmış bir tunik görülür. Sol taraftaki figürün bir elinde balta, sağ taraftakinin ise elinde hançer bulunur (fig. 2/F).

Aslan-demon figürlerinden Aleppo (fig. 2/A) ve Tell Halaf (fig. 2/E) örnekleri kanatlı betimlenmişken geri kalanlar kanatsızdır. Aleppo ve Tell Halaf aslan-demonlarında kanatların duruş pozisyonu da farklılık gösterir. Mitolojik yaratıklarda kıyafetler aynı tipte işlenmiş olmakla birlikte Zincirli (fig. 2/B-C), Malatya (fig. 2/F) ve Tell Halaf (fig. 2/E) örneklerinde diğerlerinden farklı olarak tuniklerin etek kısmı püsküllü ve verevli sonlandırılmıştır. Ayrıca Zincirli (fig. 2/B-C), Malatya (fig. 2/F) ve Kargamış (fig. 2/D) örneklerinin kemerlerinden sarkıtılan kılıç diğer örneklerde bulunmamaktadır. Bunların yanı sıra Tell Halaf örneği (fig. 2/E) çift başlı oluşuyla diğerlerinden farklılık arz eder. Çift başlı örneklerin benzerleri M.Ö. II. binyıl Suriye sanatı ve Kerkük mühür sanatı ile Anadolu'dan damga mühür baskısından bilinir (Orthmann, 1971, s. 315; Özgüç, 1991, s. 297, fig. 1). Anadolu sanatında görülen örnekte başlardan biri insan diğeri aslan formudur. Bu bağlamda Tell Halaf aslan-demonu Suriye ve Kerkük örnekleri ile yakın benzerlik gösterir. Aslan-demon'larda görülen kemerden sarkıtılmış kılıç, eldeki hançer ve baş kısmının işleniş tarzı Assur özellikleri taşımaktadır. Yine ellerinde tuttıkları hayvan ve çift başlı örnek ise M.Ö. II. binyıl Anadolu ve Suriye sanatı özellikleridir.

Zincirli orthostalarında (fig. 2/B-C) betimlenmiş aslan-demonlar biçem grubu Zincirli II olup Geç Hitit Sanatı II'ye (M.Ö. 850-800) tarihlendirilmiştir

¹ Yeni Assur sanatında akrep insanların, Şamaş'ın (Utu) hizmetkârları sıfatıyla kullanımı bilinmektedir (Black ve Green, 2003, ss. 27-28).

(Orthmann, 1971, ss. 541-542). Kargamış orthostatlarında görülen aslan-demonlar (fig. 2/D) Kargamış biçem II özelliği göstermekte ve Geç Hitit Sanatı II'ye (M.Ö. 850-800) verilmiştir (Orthmann, 1971, ss. 505, 511). Malatya örneği ise Malatya biçem III olup, Geç Hitit Sanatı III'e (M.Ö. 800/750-700) tarihlendirilmiştir (Orthmann, 1971, 523). Geç Hitit sanatında aslan-demonların işleniş amacı da önemlidir. Aleppo tapınağı orthostatında görülen aslan-demonun bir elinde bakraç bulunur (fig. 2A). Malatya orthostatında görülen aslan-demonlar ise kutsal hayat ağacı ile birlikte betimlenmiştir (fig. 2/F). Söz konusu verilerin Yakındoğu uygarlıklarında hayat ağacı dölleme sahnelerinde kullanıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda Aleppo ve Malatya örneklerinin dini bir ritüel ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Zincirli orthostatlarında betimlenmiş aslan-demonların bir elinde hançer diğer elinde ise tavşan görülür (fig. 2/B-C). Anadolu örneklerinde rastlanan bu tür aslan-demonlar hayvanlar hâkimi ya da av tanrısı ile ilişkilendirilmiştir (Alparslan, 1995, s. 16, 24). Nitekim Geç Hitit Beyliklerinin çağdaşı Urartu Krallığı sanatında da aslan-demonlar av sahnelerinde avlanırken tasvir edilmiştir (Kellner, 1991, taf. 12/63). Orthmann (1971: s. 313), "ellerinde silah taşıyan ve kollar ile ellerinde kuşlar bulunan aslan-demonların avla bağlantılı olduğunu" ifade etmiştir. Bu bağlamda biz de ellerinde silah ve avlanmış hayvan tutan Zincirli örneklerinin hayvanlar hâkiminden ziyade av tanrısı ile ilişkilendirilmenin daha uygun olabileceği kanaatindeyiz.

2.3. Aslan-Ejderha

Bir aslanın ön kısmına, bir kuşun ayaklarına ve kuyruğuna sahip kanatlı mitolojik yaratık aslan-ejderha olarak tanımlanır (Black & Green, 2003, s. 37). Tell Halaf'ta bir orthostat üzerinde görülen aslan-ejderha arka ayakları üzerinde durur pozisyondadır (Orthmann, 1971, taf. 9/c). Açık ağızlı aslan-ejderin üstte ve altta olmak üzere toplamda dört dişi bulunur. Baş kısmında bir adet boynuz vardır. Boyun yeleleri, karın kaburgası ve bacak kasları çizgilerle gösterilmiştir. Ön omuzdan çıkan kanadın telekleri yaprak formudur (fig. 3).

Geç Hitit sanatında görülen ve tek örnek olan aslan-ejder kabartması boynuz, kuyruk, kanat ve ağız yapısı açısından Yeni Assur örnekleri ile paralellik gösterir. Tell Halaf orthostatında görülen aslan-ejder tek başına işlenmiş olup bir konu içinde betimlenmemiştir. Bu nedenle bu mitolojik yaratığın Geç Hitit sanatındaki simgesel anlamı hakkında net veriler bulunmamaktadır. Ancak Mezopotamya ve Anadolu örnekleri² baz alınarak Geç Hitit sanatında da aslan-ejderin bir tanrı ile bağlantılı olarak betimlendiği düşünülebilir.

2.4. Boğa Adam

Belden yukarısı İnsan kafası ve vücuduna sahip, boynuzlu, vücudunun alt kısımları ve bacakları bir boğanın vücudu ile bacaklarından oluşan mitolojik yaratık boğa adam olarak adlandırılır (Black & Green, 2003, s. 49). Geç Hitit sanatında boğa adam figürü Tell Halaf, Kargamış, Karatepe ve Ain Dara kentlerinde bulunan orthostatlarda betimlenmiştir. Tell Halaf'ta iki orthostat üzerinde görülen boğa adam figürleri kanatlı güneş kursunu tutarken betimlenmiştir (Orthmann, 1971, s. 306, taf. 10/g, taf. 12/b). Yüz uzuvları belirtilmiş olan boğa adamlarında sakallar göğse kadar uzanır. Bir örnekte saçlar omuzlara düz dökülürken (fig. 4/A) diğerinde saçlar her iki taraftan omuzlara inmekte olup bitim kısmı spiraldir (fig. 4/B). Başlarında boynuzlu ve miğfer benzeri başlık vardır. Üzerlerinde "v" yakalı, kısa kollu, beli kemerli bir kıyafet bulunur. Kıyafetlerin sadece üst tarafı görülebilmektedir. Vücudunun alt kısmı boğa şeklinde olan yaratıkların kuyrukları arka ayaklara paralel olup bacak kasları çizgilerle belirtilmiştir (fig. 4/A-B). Kargamış orthostatlarında (Orthmann, 1971, ss. 306-307, taf. 27/d, taf. 35/a, c-d) tasvir edilmiş boğa adamların da yüz uzuvları vurgulanmış olup göğse kadar inen sakalları vardır. Kulak arkasından omuzlara dökülen saçların bitim kısmı spiraldir.

² Anadolu ve Mezopotamya sanatında görülen bu mitolojik yaratık Tanrı Adad'ın kutsal hayvanı olarak gösterilmiştir (Alparslan, 1995, ss. 52-54; Black & Green, 2003, ss. 37-38).

Yaratıklardan birinin başında boynuzlu, ponponlu ve külah benzeri başlık görülürken (fig. 4/C) diğer örnekte başlık miğfer biçimlidir (fig. 4/D). Kıyafetler Tell Halaf örnekleriyle benzerdir. Ancak istisnai olarak Kargamış örneklerinin birinde kemerden püskül sarkıtılmıştır (fig. 4/D). Boğa adamların kuyrukları ise uzun olup bacak arasında gösterilmiştir. Karşılıklı betimlenmiş boğa adamlar mızrak (fig. 4/C) ve alem (fig. 4/D) tutarken görülür. Karatepe orthostatında (Orthmann, 1971, s. 306, taf. 19/e) görülen boğa adamın başında fes benzeri başlık bulunur. Sakallı olan boğa adamlarda saçlar enseye dökülür. Üzerlerinde kıyafet olarak kısa bir tunik vardır. Kuyruk bacak arasında betimlenmiştir. Karşılıklı duran boğa adamlar her iki eliyle mızrak tutar (fig. 4/E). Son olarak Ain Dara'da orthostat üzerinde görülen boğa adamlar Dağ Tanrısının her iki tarafında tasvir edilmiştir (Blömer, 2012, fig. 12). Boğa adamların kolları havada durmaktadır. Yüz uzuvları vurgulanmış olan figürlerin göğse kadar inen bir sakalı vardır. Başlarında boynuzlu fes benzeri başlık bulunur. Boğa adamların sırt kısmından sağlı sollu çıkan birer boynuz çıkıntısı görülür. Yaratıkların kıyafetleri Tell Halaf ve Kargamış örnekleriyle benzerdir. Kuyruk ise bacaklar arasında betimlenmiş olup kuyruk kılları yatay çizgilerle gösterilmiştir (fig. 4/F).

İncelemiş olduğumuz boğa adam figürleri başlık, kulak ve kuyruk stili açısından farklılık gösterir. Figürlerin büyük çoğunluğunda başlıklar boynuzlu olmakla birlikte Karatepe örneğinde boynuz ve kulak görülmemektedir. Ayrıca başlıklar form olarak da çeşitlilik gösterir. Tell Halaf örneklerinde külah benzeri başlık (fig. 4/A-B), Kargamış örneklerinde tepesi ponponlu miğfer (fig. 4/C) ve Karatepe ile Ain-Dara'da (fig. 4/E-F) fes benzeri başlık tipleri görülür. Ayrıca Kargamış (fig. 4/C-D) ve Ain-Dara'da (fig. 4/F) boğa adamların kulakları düz verilmişken Tell Halaf örneklerinde kulaklar yukarıya dik pozisyonadadır (fig. 4/A-B). Kargamış örneklerinde görülen bir çift boynuzlu şapka Geç Hitit tanrılarında da bulunur (Orthmann, 1971, s. 306). Geç Hitit sanatında görülen boğa adam figürlerinden Tell Halaf örneklerinin (fig. 4/A-B) kanatlı güneş kursunu taşımaları Assur özelliğidir (Orthmann, 1971, s. 308). Kargamış orthostatlarında (fig. 4/C-D) görülen boğa adam figürlerinin mızrak ve alem tutmaları, başlıkta yer alan boynuzların kulak üzerinden dik olarak yükselmesi M.Ö. II. binyıl Suriye sanatında da bulunur (Orthmann, 1971, s. 308). Ain-Dara tapınağı orthostatında betimlenmiş boğa adamların ellerinin havada olması ve fes benzeri başlıkları M.Ö. II. binyıl Hitit sanatında görülen örneklerle benzerdir (Orthmann, 1971, ss. 309-310). Karatepe boğa adamları boynuzları ve boğa kulaklarının olmayışı, vücudu örten elbise boğa adamı bir mitolojik yaratıktan çok insanlaştırmıştır (Orthmann, 1971, s. 307). Boğa adam tasvirlerinden Kargamış örnekleri biçem grubu olarak Kargamış Ila olup Geç Hitit Sanatı II'ye (M.Ö. 850-800) tarihlendirilmiştir (Orthmann, 1971, ss. 505, 514). Karatepe tasvirleri ise biçem grubu olarak Karatepe II olup, Geç Hitit Sanatı IIIb'ye (M.Ö. 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başı) yerleştirilmiştir (Orthmann, 1971, s. 496). Geç Hitit sanatında betimlenmiş boğa adam figürlerinden Ain-Dara'da (fig. 4/E) görülenler Dağ Tanrısı ile birlikte tasvir edilmiştir. Bu bağlamda Ain-Dara örneklerinin Dağ Tanrısı'nın yardımcısı olduğu düşünülebilir. Ayrıca Kargamış orthostatlarında görülen boğa adam figürlerinin ellerinde tuttıkları mızrak ve alem de din ile bağlantılı olmalıdır. Değerlendirmiş olduğumuz boğa adamlar muhtemelen Yakınoğu örneklerindeki gibi Geç Hitit sanatında da koruyucu birer demon olarak tasvir edilmiştir³.

2.5. Grifon

Bir aslanın (kanatlı ya da kanatsız) vücudu, arka ayakları ile kuyruğuna ve

³ Eski Babil, Kassit ve Yeni Assur uygarlıklarının sanatında boğa adamlar Güneş Tanrısı Şamaş'ın (Utu) yardımcısı olarak kullanım görmüştür (Alparslan, 1995, s. 55). Anadolu'da ise Assur Ticaret Kolonileri Çağ'ında Kültepe Ib katı, Alishar, Konya-Karahöyük ve Şerşe höyüklerinden ele geçen bazı mühür ve mühür baskılarında da Tanrı Adad'ın silahı olarak bilinen mızrağı taşıyan boğa adamlar tasvir edilmiştir (Erkanal, 1993, pl. 55).

bir kuşun, genellikle de bir kartalın kafası ve ön kısımlarına sahip olan mitolojik bir bileşik hayvan için kullanılan isimdir (Black & Green, 2003, s. 91). Tell Halaf'ta orthostat üzerinde grifon kabartmasına rastlanır (Orthmann, 1971, s. 331, taf. 8/g). Grifon oturur pozisyonundadır. Göz badem biçimli olup açık gaga ileriye doğru sivridir. Boyun ve baş kısmındaki tüyler çizgilerle gösterilmiştir. Sağ ve sol omuzlarından birer kanat çıkmaktadır. Sol omuzdaki kanat açık pozisyonda sağ kanattaki ise aşağıya sarkıktır. Kanat telekleri yaprak formudur. Kuyruk sırta doğru kıvrık betimlenmiştir (fig. 5/A). Kargamış kentinden bir orthostat üzerinde görülen grifon arka ayakları üzerinde dik durmaktadır (Orthmann, 1971, s. 332, taf. 33/f). Figürün ayaklarından sol taraftaki yukarıda sağ taraftaki ise aşağıdadır. Göz badem biçimli olup açık verilmiş olan gaga hafif eğridir. Sağ omuzdan çıkan kanadın telekleri yaprak formudur. Kuyruk ise yukarıya doğru dik verilmiştir (fig. 5/B). Zincirli'de iki orthostat üzerinde grifon kabartması tasvir edilmiştir (Orthmann, 1971, s. 332, taf. 55/c, taf. 59/d) (fig. 5/C-D). Yürür pozisyonda olan grifonlar badem gözlü, uzun kulaklı ve kapalı bir gagaya sahiptir. Sol omuzdan çıkan kanatların telekleri yatay çizgilerle vurgulanmıştır. Grifon örneklerinin birinde kuyruk sade olup arka ayaklara paralel uzanırken (fig. 5/C) diğer örnekte yukarıya doğru dik ve bitim kısmı kuş başlıdır (fig. 5/D). Ayrıca bir örnekte kulak arkasından ön bacaklara doğru sarkıtılmış sarmal saç örgüsü görülür (fig. 5/C). Orthostatlarla birlikte bir mühürde de stilize işlenmiş grifon figürü görülür (Kubala, 2015, s. 124, fig. 16). Arka ayakları üzerine çömelmiş grifon sivri kulaklı ve açık gagalıdır. Ön ayaklardan sol taraftaki yukarıda sağ taraftaki aşağıdadır. Sağ omuzdan çıkan kanadın telekleri yatay çizgilerle belirtilmiştir. Kuyruk "s" formudur (fig. 5/E).

Geç Hitit sanatında görülen grifonların biçim grubu ve tarihlendirilmeleri de oldukça önemlidir. Kargamış'dan bilinen grifonların biçim grubu Kargamış II olup, Geç Hitit Sanatı II'ye (M.Ö. 850-800) tarihlendirilmiştir (Orthmann, 1971, s. 511). Zincirli orthostatlarında görülen grifonlardan fig. 5/C'den bilinen örnek biçim grubu olarak Zincirli I özellikleri göstermekte olup, Geç Hitit I (M.Ö. 1050-850) ve II (M.Ö. 850-800) dönemi özellikleri sergiler (Orthmann, 1971, s. 538). Bir diğer örnek olan fig. 5/D ise Zincirli II biçim grubuna ait olup Geç Hitit II (M.Ö. 850-800) dönemine yerleştirilmiştir (Orthmann, 1971, s. 541).

Geç Hitit sanatında tasvir edilmiş grifon figürleri kanat, kulak, gaga, kuyruk ve duruş pozisyonu açısından farklılık gösterir. Figürlerde kuyrukların bitim kısmı bir örnekte kuşbaşı formunda (fig. 5/D), geri kalanlarında ise sade sonlandırılmıştır. Tamamı kanatlı olan grifonlarda kanat bağlantıları sol ya da sağ omuzdan çıkar. Grifonlardaki bir diğer farklılık ise duruş pozisyonlarıdır. Bunlar oturur, arka ayakları üzerinde durur ve yürür durumdadır. Ayrıca Tell Halaf örneği (fig. 5/A) hariç grifonlar boğa kulaklıdır. Bunların yanı sıra Zincirli örneklerinde (fig. 5/C-D) gagalar açık verilmişken diğerlerinde gagalar kapalıdır. Grifonlarda da çevre kültürlerin etkisini görmek mümkündür. Grifon betimlerinde görülen duruş pozisyonu, açık kanat ve yukarıya kıvrık kuyruk özellikleri Suriye-Mitanni grubu mühürlerinde betimlenmiş grifonlarda bulunur. Yine Zincirli örneklerinin birinde (fig. 5/C) görülen kulak arkasından ön bacaklara sarkıtılmış sarmal saç örgüsü Girit-Miken sanatının da bilinen karakteristik özellikleri arasındadır (bkz. Temür, 2014). Geç Hitit sanatında grifonların betimlendiği alanlara bakıldığında bunlara çoğunlukla kapı girişlerindeki orthostatlarda ve bir adet mühür üzerinde rastlanır. Yakınoğu'da tanrıların hayvanları arasında ve Batı'da gömüt sanatında gösterilen bu yaratığın dini açıdan belli bir önem taşıdığı belirtilmiştir (Black & Green, 2003, s. 91). Kesin bağlantıları ve işlevleri tam anlamıyla bilinmemekle birlikte koruyucu büyü olan bir yaratık olabileceği de önerilmiştir (Black & Green, 2003, s. 91). Ayrıca bu mitolojik yaratığın Mezopotamya ve Mısır sanatında dekoratif amacının yanı sıra koruyucu, bekçi amaçlı kullanıldığı da bilinmektedir (Temür, 2014, s. 49). Geç Hitit sanatında orthostatlarda görülen grifonlar muhtemelen koruyucu, bekçi amaçlı; mühür üzerindeki örnek ise daha çok süsleme amaçlı betimlenmiş olmalıdır.

2.6. Grifon-İfrit

Grifon-İfrit kartal başlı, insan gövdeli ve kanatlı mitolojik yaratığa verilen

addır (Black & Green, 2003, ss. 91-92). Kargamış'ta orthostat üzerinde görülen grifon-ifrit (Orthmann, 1971, taf. 26/d) kartal başlı, badem gözlü, uzun sivri kulaklı ve kapalı gagalıdır. Baş kısmında enseye doğru sarkıtılmış spiral görülür. Bu spiral olasılıkla kartalın ense tüylerini temsil etmektedir. Her iki kol havaya kaldırılmış ve eller açık verilmiştir. Kalça kısmından sağlı sollu çıkan kanatlar aşağı doğru sarkıtılmıştır. Kanatların telekleri yaprak biçimlidir. Üzerinde "v" yakalı, kısa kollu, beli kemerli, etek uçları püsküllü diz kapağına kadar uzanan kısa bir tunik vardır (Orthmann, 1971, taf. 26/d) (fig. 6/A). Zincirli'de iki adet orthostat üzerinde görülen grifon-ifritler, Kargamış örneği ile benzer özellikler sergilerler (Gilibert, 2011, s. 60, figs. 25, s. 200/üst) (fig. 6/B-C). Ancak fig. 3/C örneği kanat yapısı ve elbisesinin etek kısmında kemerden sarkıtılmış bir süslemeyle farklılık gösterir. Sakçagözü'nde bir adet orthostat üzerinde betimlenmiş grifon-ifrit gagası açık ve sarkık bir dile sahiptir (Orthmann, 1971, taf. 50/c). Yaratık uzun kulaklı ve badem gözlüdür. Baş kısmından enseye doğru uzanan tüyler çizgilerle belirtilmiştir. Yine baş kısmından enseye doğru bir spiral görülür. Grifon-ifrit dört kanatlıdır. Sırt kısmından çıkan kanatlar yukarıya doğru, bel kısmında yer alanlar ise aşağı sarkıktır. Kanat telekleri yaprak formudur. Yaratığın üzerinde "v" yakalı, kısa kollu ve diz kapağına kadar uzanan kısa bir tunik vardır. Figürün sol elinde bakraç, sağ elinde ise kozalak bulunur (fig. 6/D). Aleppo'da orthostat üzerinde betimlenmiş olan (Kohlmeyer, 2000, 19) grifon-ifrit uzun ve sivri kulaklı, yuvarlak gözlü ve kapalı bir gagaya sahiptir. Baş kısmından enseye doğru olan tüyler çizgilerle vurgulanmıştır. Sırt kısmından çıkan ikili kanatlardan biri yukarıda diğeri aşağıda durmaktadır. Kanat telekleri yaprak formudur. Üzerinde "v" yakalı, kısa kollu, beli kemerli, diz kapağına kadar uzanan bir tunik görülür. Sol elinde bakraç sağ elinde ise üzüm salkımı tutmaktadır (fig. 6/E). Son olarak Karatepe'de orthostat üzerinde görülen grifon-ifrit farklı özellikler sergiler (Orthmann, 1971, taf. 15/d). Önceki örneklerden farklı olarak Karatepe örneğinde baş çıplak olup kulaklar betimlenmemiştir. Grifon-ifrit'in gözü yuvarlak ve gagası kapalıdır. Sırt kısmından çıkan dörtlü kanatlardan ikisi yukarıda ikisi aşağıda tasvir edilmiştir. Kanat telekleri yaprak formudur. Yaratık yukarıya kaldırdığı kollarıyla kanatlı güneş kursunu tutmaktadır. Üzerinde "v" yakalı, kısa kollu, beli kemerli, etek kısmı baklava dilimleriyle bezenmiş ve diz kapağına kadar uzanan kısa bir tunik vardır (fig. 6/F).

Geç Hitit Dönemi tasvir sanatında görülen grifon-ifritler üslup olarak farklılık gösterir. Bu farklılıkları baş, kanat, gaga, kulak, elbise ve ayakkabılarının işleniş tarzında görmek mümkündür. Karatepe örneği hariç (fig. 6/F) grifon-ifritler kulaklı betimlenmiştir. Yine Sakçagözü (fig. 6/D) örneği hariç bütün figürlerde gaga kapalı işlenmiştir. Ayrıca Sakçagözü (fig. 6/D) ve Aleppo (fig. 6/E) örneklerinde baş tüyleri çizgilerle, Kargamış ve Zincirli örneklerinde ise kulak arkasından göğse dökülen tekli saç buklesi ile verilmiştir. Karatepe örneğinin başı ise çıplaktır. Kanat yapıları Kargamış (fig. 6/A), Zincirli (fig. 6/B-C) ve Aleppo (fig. 6/E) örneklerinde ikili betimlenmişken Sakçagözü (fig. 6/D) ile Karatepe (fig. 6/F) örneklerinde dörtlüdür. Giyim kuşam olarak Karatepe örneği (fig. 6/F) etek kısmının bezemeli olmasıyla farklılık gösterir. Grifon-ifritler'de ayakkabılar genellikle küt uçlu sonlandırılmıştır. Ancak Kargamış (fig. 6/A) ve Zincirli (fig. 6/B) grifon-ifritler'i sivri uçlu ayakkabı ile tasvir edilmiştir. Grifon-ifrit betimlerinin yukarıya kaldırdıkları elleriyle tuttıkları kanatlı güneş kursu, ellerinde görülen bakraç ve kozalak Assur etkileridir.

Kargamış'tan bilinen grifon-ifritler biçem grubu Kargamış IIB olup, Geç Hitit Sanatı II'ye (M.Ö. 850-800) tarihlendirilmiştir (Orthmann, 1971, s. 504). Zincirli orthostatlarında görülen grifon-ifritler biçem grubu Zincirli I özellikleri göstermekte olup, Geç Hitit I (M.Ö. 1050-850) ve II (M.Ö. 850-800) dönemi özellikleri sergiler (Orthmann, 1971, s. 537). Sakçagözü örneği ise biçem grubu olarak Sakçagözü II olup, Geç Hitit Sanatı IIIB'ye (M.Ö. 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başı) aittir (Orthmann, 1971, s. 531). Bir diğer örnek olan Karatepe grifon-ifrit'i ise biçem olarak Karatepe I olup, Geç Hitit Sanatı IIIB'ye (M.Ö. 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl başı) verilmiştir (Orthmann, 1971, s. 490).

Geç Hitit sanatında grifon-ifritler'e çoğunlukla kapı girişlerindeki orthostatlarda ve nadiren tapınak orthostatlarında rastlanır. Kargamış ve Zincirli örnekleri (fig. 6/A-C) elleri havada betimlenmiştir. Karatepe (fig. 6/F) örneği de elleri havada kanatlı güneş kursunu tutarken gösterilmiştir. Elde her ne kadar kesin veriler olmasa da Kargamış ve Zincirli'de görülen mitolojik yaratıkların da havaya kaldırdıkları elleriyle kanatlı güneş kursunu tuttıkları önerilebilir. Ayrıca Sakçagözü (fig. 6/D) örneğinin bir elinde bakraç diğer elinde ise kozalak görülür. Yine Aleppo tapınağı orthostatında (fig. 6/E) görülen mitolojik yaratığın ise bir elinde bakraç diğer elinde başak demedi bulunur. Eldeki verilerden grifon-ifritler'in dini konularla bağlantılı işlendiği anlaşılmaktadır. Özellikle Sakçagözü ve Aleppo grifon-ifritler'inin ellerinde bulunan bakraç ve kozalak, bunların Urartu ve Assur örneklerinde olduğu gibi hayat ağacını dölleme ile ilişkili olduklarını gösterir.

2.7. Khimaira

Bir aslanın vücudunda (kanatlı veya kanatsız) çeşitli canlıların kimi uzuvlarına sahip olan mitolojik yaratık için kullanılan isimdir (Temür, 2014, s. 75). Geç Hitit sanatında khimaira betimlerine Kargamış (Soldi, 2012, s. 103, fig. 13) (fig. 7/A), Zincirli (Soldi, 2012, s. 103, fig. 14) (fig. 7/B) ve Tell Halaf'ta (Soldi, 2012, s. 102, fig. 12) (fig. 7/C) bulunan birkaç orthostat ile bir mühür üzerinde rastlanır (Kubala, 2015, s. 125, fig. 31) (fig. 7/D). Bunların tamamı bir aslan gövdesine sahiptir. Yüz uzuvları vurgulanmış olan aslan figürleri hırlar pozisyonundadır. Aslanların sağ omzundan çıkan kanadın telekleri yaprak formudur. Tell Halaf örneğinde aslanın karın kaburgaları ve yeleleri çizgilerle gösterilmiştir (fig. 7/C). Zincirli ve Tell Halaf orthostatlarında aslanların kuyruklarının bitim kısmı sade, (Fig. 7/B-C) Kargamış orthostatu (fig. 7/A) ve mühür (fig. 7/D) üzerinde betimlenmiş aslanların kuyrukları ise kuş başı şeklinde sonlandırılmıştır. Aslan figürlerinin boyun kısmında bir insan başı yer alır. İnsan başlarının yüz uzuvları vurgulanmış olup saçları enseye dökülmektedir. Kargamış ve Tell Halaf orthostatlarında yer alan insan başlarının başında tepesi ponponlu, boynuzlu ve külah benzeri başlık görülür. Zincirli örneğinde ise konik formlu bir başlık vardır (fig. 7/B). Kargamış'tan bilinen khimaira biçem grubu Kargamış Ila olup, Geç Hitit Sanatı II'ye (M.Ö. 850-800) tarihlendirilmiştir (Orthmann, 1971, ss. 504-505). Zincirli orthostatlarında görülen khimaira ise biçem grubu Zincirli II özellikleri göstermekte olup, Geç Hitit Sanatı II (M.Ö. 850-800) dönemi özellikleri sergiler (Orthmann, 1971, s. 543).

Geç Hitit sanatında görülen aslan gövdeli insan başlı khimairalar'ın benzer örnekleri Yakındoğu'da Grek sanatında bulunur (Bkz. Temür, 2014, s. 79). Ancak Grek sanatında betimlenmiş khimairalar üslup ve baş kısmının aslanın gövdesinin ortasında yer almasıyla farklılık gösterir (Roes, 1934, s. 23, fig. 1). Geç Hitit sanatında orthostatlar ve bir mühür üzerinde betimlenmiş khimaira figürleri diğer birçok mitolojik yaratıkta olduğu gibi koruma/korkutma ya da dekoratif amaçlı tasvir edilmiş olmalıdır.

2.8. Pegasos

Kanatlı at olarak tanımlanan bu mitolojik yaratık en erken M.Ö. II. binde doğu sanatından bilinir. Geç Hitit sanatında ise pegasos figürü üç mühür üzerinde görülür (Kubala, 2015, s. 125, 26b, s. 126, fig. 44, s. 127, fig. 56b). Mühürler üzerinde görülen bu mitolojik yaratık dört nala koşar pozisyonundadır. Anatomik yapısına uygun betimlenmiş olan pegasosların boyun yeleleri ve kanat telekleri çizgilerle belirtilmiştir (fig. 8/A-C). Geç Hitit mühür sanatında görülen pegasoslar tek başına işlenmiş olup bir konu ile bağlantılı değildir. Elde yeterli veri bulunmasa da Geç Hitit sanatında görülen pegasoslar'ın ilahi bir simge ya da dekoratif amaçlı betimlendiği söylenebilir.

2.9. Sfenks

Sfenks, kadın veya erkek başlı, aslan gövdeli ve kanatlı mitolojik yaratık için kullanılan addır (Temür, 2014: 116). Geç Hitit sanatında sfenks kabartmalarına Zincirli, Sakçagözü, Kargamış, Tell Halaf, Tell Tainat ve Nimrud gibi kentlerden ele

geçmiş orthostatlar, sütun kaideleri ve küçük buluntular üzerinde (fildişi eser, mühürler ve at alınlığı gibi) rastlanır. Zincirli’de Hilani II’nin kapı sfenksi yürür pozisyonundadır (Gilibert, 2011, s. 219, fig. 87). Yüz uzuvları belirgin işlenmiş olan sfenksin saçları enseye dökülür. Ayrıca kulağın ön tarafına sarkıtılmış bir bukle saç da bulunur. Saç buklelerinin bitim kısmı spiraldir. Başını rozetlerle bezenmiş bir diadem sarmaktadır. Sfenksin kanatları kapalı olup kanat telekleri yaprak biçimlidir. Göğüs kısmında yer alan yeşerler pul pul işlenmiştir. Bacak kasları ve karın kaburgaları çizgilerle işlenmiştir. Kuyruk yukarıya doğru kıvrılmış ve bitim kısmı kuş başlıdır (fig. 9/A). Zincirli kenti güney şehir kapısı orthostatı üzerinde betimlenmiş sfenks kabartması da yürür pozisyonundadır (Gilibert, 2011, s. 192, fig. 6). Yüz uzuvları oldukça stilize verilmiş olan sfenksin başında boynuzlu ve ponponlu sivri bir külah vardır. Tek bukleli saç, enseye dökülür ve bitim kısmı spiraldir. Sol omuzdan çıkan ve açık olan kanatın telekleri dikey çizgilerle belirtilmiştir. Yukarıya doğru dik duran kuyruğun bitim kısmı kuş başlıdır (fig. 9/B). Zincirli dış stadel kapı orthostatında bulunan sfenks kabartması diğer iki sfenks gibi yürür pozisyonundadır (Gilibert, 2011, s. 203, fig. 38). Yüz uzuvları stilize işlenmiş mitolojik yaratığın saç şekli, kanat ve kuyruk yapısı güney şehir kapısında işlenmiş sfenksle aynıdır. Başında fes benzeri bir başlık görülür. Boynunda ön ayaklara kadar uzanan balık kılıcı ile bezenmiş bir şerit vardır (fig. 9/C). Bunların yanı sıra Zincirli Hilani III’ün girişinde iki adet sfenksli sütun kaidesi bulunur (Orthmann, 1971, taf. 63/e; Gilibert, 2011, s. 216, fig. 76). Yüz uzuvları detaylı işlenmiş sfenkslerin saç, göğüs yeşerleri, karın kaburgaları ve kanat yapısı Hilani II’nin kapı sfenksi ile aynı özellikleri taşır. İstisnai olarak sfenkslerin ön bacaklarının arka tarafından bir kanat yapısı sarkıtılmıştır (fig. 9/D-E).

Sakçagözü Sarayı’nın girişinde bulunan orthostatlar üzerinde görülen sfenks figürleri yürür vaziyettedir (Orthmann, 1971, taf. 51/b). Yüz uzuvları işlenmiş olan sfenksin başında boynuzlu, tepesi ponponlu sivri bir külah vardır. Saç, kanat, karın kaburgaları, kuyruk ve göğüs yeşerlerinin işleniş Zincirli örnekleriyle benzerdir. Sfenksin ön ayaklarından ikisinde birer bilezik bulunur (fig. 9/F). Saray yapısının girişinde sfenksli bir sütun kaidesi de bulunmuştur (Orthmann, 1971, taf. 50/b). Sfenksin yüz uzuvları, saç, kanadı, göğüs yeşerleri ve karın kaburgasının işleniş tarzı Zincirli Hilani II’nin kapı sfenksi ile aynı özellikleri gösterir. İstisnai olarak Sakçagözü sfenksinin baş kısmında bir çift boynuz vardır (fig. 9/G).

Karatepe’de kapı geçitinde bulunan orthostat üzerinde de sfenks kabartmasına rastlanır (Orthmann, 1971, taf. 15/g). Yüz uzuvları vurgulanmış sfenksin kulağı oldukça büyük işlenmiştir. Saçlar düz olup enseye dökülür. Gövde üzerinde dik yerleştirilmiş kanatlar gövde altından bağlanmış olup çift olarak düzenlenmiştir. Kanatlar palmye ağacının dallarını anımsatmaktadır. Ön bacaklar üzerinde uçları püsküllerle sonlandırılmış bir örtü vardır. Boynunda süslemeli bir boyunluk görülür. Gövde yeşerleri dikey çizgilerle gösterilmiştir. Kuyruk ise yukarıya doğru “s” formudur (fig. 9/H).

Tell Halaf kentinde orthostat üzerinde betimlenmiş sfenks arka ayakları üzerinde durmaktadır (Orthmann, 1971, taf. 11/f). Başında dikey çizgilerle bezenmiş boynuzlu bir polos vardır. Takı olarak boynunda süslemeli bir boyunluk yer alır. Sağ omuzdan çıkan ve açık olan kanadın telekleri yaprak biçimlidir. Gövde üzerinde görülen karın kaburgaları ve bacak kasları çizgilerle belirtilmiştir. Ön ayaklardan sağ taraftaki yukarıda sol taraftaki ise aşağı olacak şekilde işlenmiştir. Kuyruk yukarıya doğru kıvrıktır (fig. 9/I). Kargamış’tan orthostat üzerinde görülen sfenks duruş pozisyonu ve kanat stili açısından Tell Halaf örneğiyle benzerdir (Orthmann, 1971, taf. 28/b). Yüz uzuvları vurgulanmış olan sfenkste düz olan saçlar enseye dökülür (fig. 9/J).

Bunların yanı sıra Aleppo tapınağı orthostatlarında da çeşitli figür ve motiflerle birlikte sfenks kabartmasına rastlanır (Kohlmeyer, 2000, taf. 11). Yürür pozisyonda verilmiş olan sfenksin yüz uzuvları vurgulanmıştır. Başında boynuzlu sivri bir külah vardır. Düz olan saçlar omuzlara tek topuz şeklinde dökülür. Sağ omuzdan çıkan ve açık olan kanadın telekleri yaprak biçimlidir. Göğüs üzerinde görülen yeşerler pul pul betimlenmiştir. Kuyruk arka bacakların arasında kıvrık

olarak işlenmiştir (fig. 9/K).

Geç Hitit sanatında orthostatlar ve sütun kaidelerinin yanı sıra küçük buluntularda da sfenks betimlemelerine rastlanır. Nimrud'dan fildişi bir eser üzerinde ortada bir palmiye ağacı ve ağacın her iki tarafında sfenksler betimlenmiştir (Orthmann, 1971, taf. 69/e). Eser kırık ve eksik olduğundan sahnede sol taraftaki sfenksin sadece arka gövdesi görülebilmektedir. Sfenksin kanadı açık olup telekleri çizgilerle belirtilmiştir. Kuyruk yukarıya doğru kıvrık biçimli olup bitim kısmı kuş başlıdır. Sağ taraftaki sfenksin ise sadece ön kısmı görülmektedir. Yüz uzuvları vurgulanmış olan sfenksin saçları düz olup enseye dökülür (fig. 9/L). Tell Tainat'da yapı I kazılarında bulunmuş at alınlığı üzerinde de sfenks figürü tasvir edilmiştir (Kantor, 1962, s. 244, pl. XI). Sahnenin merkezinde hayvanlar hâkimi yer alır. Hayvanlar hâkimi her iki eliyle sfenksleri tutarken betimlenmiştir. Sfenkslerin yüz uzuvları vurgulanmış ve iki yana açılan saçlar omuza dökülür. Sağ omuzdan çıkan kanadın telekleri çizgilerle belirtilmiştir (fig. 9/M). Bunların yanı sıra Geç Hitit Dönemi'ne ait bir mühür üzerinde stilize sfenks figürü betimlenmiştir (Kubala, 2015, fig. 50). Bacakları üzerine çökmüş olan sfenksin yüz uzuvları işlenmiştir. Saçlar enseye dökülür. Sağ omuzdan çıkan kanadın telekleri yatay çizgilerle verilmiştir. Yukarıya doğru verilmiş olan kuyruğun bitim kısmı kuş başlıdır (fig. 9/N).

Geç Hitit sanatında görülen sfenks betimlemeleri başlık, kuyruk, kanat, sakal ve saç stilleri açısından farklılık gösterir. Figürlerde boynuzlu, tepesi ponponlu sivri külah, fes ve miğfer tarzı başlık olmak üzere üç tip başlık kullanılmıştır. Ayrıca birkaç sfenksin başı açık işlenmiştir (fig. 9/A, D-E, G-H, J, L-M). Bir diğer önemli farklılık ise kuyruklarda görülür. Kuyrukların bitim kısmı bir bölümünde kuşbaşı bir bölümünde ise sade sonlandırılmıştır. Orthmann, "*sfenkslerin tamamında kuyruklarının dik durduğunu*" belirtmiştir (Orthmann, 1971, s. 342). Ancak Aleppo tapınağı orthostatında görülen sfenksin kuyruğu bacak arasında betimlenmiştir (fig. 9/K). Böylelikle Orthmannın görüşünün aksine Geç Hitit sanatında tasvir edilmiş sfenkslerde hem dik hem de bacak arası kuyruk stiline kullanıldığı söylenebilir. Saçlar çoğunlukla bukleli ve bitim kısımları spiral olmakla birlikte saç düz sonlandırılmış sfenksler de vardır. Kanatlı olan sfenkslerde kanat bağlantıları farklılık gösterir. Kimi sfenkste kanat gövde üzerinde yer alırken kiminde ise sol ya da sağ omuzdan çıkar. Ayrıca sfenkslerin büyük çoğunluğu sakalsızdır ancak istisnai olarak Sakçagözü sfenkslerinden biri bıyıklı ve sakallı betimlenmiştir (fig. 9/F). Sfenkslerdeki bir diğer farklılık ise takı kullanımudur. Karatepe ve Tell Halaf sfenkslerinde boyunluk görülürken diğer sfenkslerde böyle bir kullanım söz konusu değildir. Burada dikkat çeken en önemli farklılıklardan biri Karatepe sfenksinin insani yönünün diğerlerine oranla daha ağır olmasıdır. Nitekim sfenksin ön bacakları arasında uzanan bir çeşit örtü biçimindeki ayrıntı bunun kanıtlarından biridir.

Geç Hitit Dönemi sanatında betimlenmiş sfenkslerde çevre kültürlerin etkileri de görülür. Zincirli'de bulunmuş üç adet sfenks kabartmasında (fig. 9/A, D-E) kontur ve detaylarda görülen yuvarlak kenarlar, geniş ve dolgun yüz, derin gözler ile kulak önünden sarkıtılmış olan saç bukleli Arami özellikleri gösterir (Darga, 1992, ss. 294-295). Bu sfenkslerde görülen yeleler ve kanatların işleniş ile ön bacakların arasından sarkıtılmış kanat yapısı ise Assur özelliğidir (Darga, 1992, ss. 294-295). Ayrıca Zincirli sfenkslerinde Geleneksel Hitit özellikleri de görülür. Böylelikle Zincirli sfenkslerinde Geleneksel Hitit özellikleri ile birlikte Arami ve Assur özelliklerinin egemen olduğu anlaşılmaktadır. Sakçagözü'nden bilinen sfenksler M.Ö. VIII. yüzyılın son çeyreğine tarihlenir (fig. 9/F-G). Fig. 9/F'de görülen boynuzlu başlık ile bukleli saç Arami ve saç ile bıyık ise Assur özelliğidir (Darga, 1992, s. 302). Karatepe sfenksi (fig. 9/H) iki yana açılmış düz saçları, iri kulak, göz ve burun, palmiye ağacını andıran kanatlarıyla Aramileşmiş-Fenikeleşmiş Geç Hitit Biçemi (M.Ö. 8. yüzyılın sonu-7. yüzyılın başı) özellikleri taşır (Orthmann, 1971, s. 490). Ayrıca aynı sfenksin ön ayakları üzerinde görülen önlük benzeri örtü M.Ö. II. binyıl Suriye sanatında zaman zaman ortaya çıkan ve M.Ö. I.

binde Suriye-Fenike sanatında görülen bir Mısır unsurudur (Dessene, 1957, s. 185; Darga, 1992, s. 347). Zincirli (fig. 9/B) ve Kargamış'tan (fig. 9/J) birer sfenks figürü saç stilleri ve başlıkları bakımından Geleneksel Hitit Biçemi ile Assur etkisi özellikleri taşırlar (Orthmann, 1971, s. 344, s. 505, s. 538). Temür, "Geç Hititler, Hititler'in bir devamı olarak görülseler de farklı sanatsal etkilerle Hitit sanatının özünden ayrılarak bölgeye özgü farklı bir sanat anlayışı ortaya koyduklarını" belirtmiştir (Temür, 2014, s. 130). Nitekim sfenks kabartmalarında görülen Assur, Arami ve Suriye özellikleri Temür'un bu görüşünü doğrular niteliktedir.

Geç Hitit Beyliklerinde sfenks kabartmalarına, kentlerin ve sarayların kapı girişlerinde bulunan orthostatlarda rastlanır. Ayrıca Zincirli ve Sakçagözü örneklerinde sütun altlığı olarak kullanılmış sfenksler de bulunur (fig. 9/D-E, G). Sfenksler, Geç Hititler'de sadece kentlerin girişinde değil ayrıca kutsal mekânlar olan tapınaklarda da görülür. Aleppo'da tapınağının girişinde bulunan orthostat üzerinde betimlenmiş olan sfenks bunun güzel örneklerinden biridir (fig. 9/K). Geç Hitit sanatında sfenks figürleri küçük buluntular olan fildişi eser, at alınlığı ve bir mühür üzerinde de betimlenmiştir. Böylelikle Geç Hitit sanatında sfenkslerin sadece mimari bir unsur olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Yakındoğu sanatında görülen sfenks figürleri üzerine yapılmış olan bilimsel çalışmalar da, bunların her zaman bir koruma işleviyle özdeşleştiği ve koruyucu-bekçi vasıflarının olduğu belirtilmiştir (Bkz. Temür 2014). Yine söz konusu çalışmalarda sfenkslerin tapınım amacıyla yapıldığı da ileri sürülmüştür (Bkz. Temür 2014). Geç Hitit örneklerine bakıldığında sfenkslerin çoğunlukla kapı girişlerindeki orthostatlarda betimlendiği görülür. Bu bağlamda Geç Hitit sanatında bunların koruyucu-bekçi vasfıyla betimlendiği düşünülebilir. Sütun altlığı olarak kullanılanlar ise koruma işleviyle özdeşleştirilebilir. Aleppo tapınağında sfenks kabartmasına rastlanmakla birlikte şimdilik Geç Hititler'de bunların tapınım amacıyla yapıldıklarını söylemek zordur. Küçük buluntular üzerinde betimlenmiş sfenks figürleri (fig. 9/L-N) ise daha çok koruma işleviyle ilgili olarak tasvir edilmiş olmalıdır.

3. Sonuç

Geç Hitit dönemi sanatında mitolojik yaratıklara çoğunlukla orthostatlar ve nadiren mühür, at alınlığı ve fildişi gibi eserler üzerindeki betimlemelerde rastlarız. Söz konusu eserlerde şimdilik sfenks, grifon, grifon-demon, khimaira, boğa adam, aslan başlı insan, akrep adam, pegasos ve aslan-ejder gibi mitolojik yaratıklar tasvir edilmiştir. Mitolojik yaratıklardan sfenks fazla sayıda betimlenmiş olup bunu grifon-demon, boğa adam, aslan başlı insan ve grifon izler. Az sayıda tasvir edilmiş mitolojik yaratıklar arasında ise aslan-ejder başta olmak üzere akrep-adam ve pegasos gelir. Mitolojik yaratıkların sayısal olarak farklılık göstermesi kullanım alanları ya da işlevlerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Mitolojik yaratıklardan özellikle sfenkslerde cinsiyet konusu tartışmalıdır. Bu konuyla ilgili farklı görüşler de bulunur. Darga, Boğazköy kapı sfenkslerinin dişi olduğunu ileri sürmüştür (Darga, 1992, s. 119). Dessenne, "Darga'nın aksine Boğazköy kapı sfenkslerinin Mısır sfenksleriyle benzer olduğunu, kentin giriş kapısında yer aldıklarını ve burada Mısır örneklerinde olduğu gibi kapı bekçisi veya koruyucusu olarak bulunmalarından yola çıkarak bunların dişi olamayacağını" önermiştir (Dessene, 1957, s. 118). Temür ise "gerek Mısır'da gerekse Mezopotamya'da dişi sfenkslerin bilindiğini ve bunların kapı bekçisi veya koruyucusu olarak kullanıldığını ve bu nedenle bunların erkek olduğunu" belirtmiştir (Temür, 2014, s. 126). Görüldüğü üzere Boğazköy kapı sfenkslerinden yola çıkılarak cinsiyet konusu tartışılmıştır. Değerlendirmiş olduğumuz mitolojik yaratıklardan fig. 9/A-C, F, H-K'da görülen sfenksler kentlerin kapı girişlerindeki orthostatlarda betimlenmiştir. Bunlardan fig. 9/F sakalından dolayı erkek olarak değerlendirilebilir. Geri kalan ve sakalsız olan sfenkslerin şehir kapılarının girişlerinde bulunmaları, bunların Boğazköy, Mısır ve Mezopotamya örneklerinde olduğu gibi erkek olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. İncelediğimiz sfenkslerden sütun altlığı (fig. 9/D-E, G) olanlar ile at alınlığı (fig. 9/L), fildişi (fig. 9/M) ve mühür (fig. 9/N) üzerinde betimlenenler sakalsızdır. Bu sfenkslerin hem sakalsız hem de yüz hatlarının daha kadımsı verilmiş olması

bunların erkeklerden ziyade dişi olma ihtimalini daha güçlü kılmaktadır.

İncelemiş olduğumuz mitolojik yaratıklar kendi içinde biçim farklılıkları gösterdiğinden bunlarda Geç Hitit sanatının farklı biçemlerini görmek mümkündür. Nitekim mitolojik yaratıklardan sfenkların işlenişinde Geç Hitit Sanatı I, II, IIIb; grifonlar'da Geç Hitit Sanatı I, II; grifon-iftitler'de Geç Hitit Sanatı I, II, IIIb; Khimaira'da Geç Hitit Sanatı II; boğa adamlar'da Geç Hitit Sanatı II, IIIb; aslan başlı insanlarda Geç Hitit Sanatı II ve III; akrep adamlarda Geç Hitit Sanatı II dönemi biçemlerini görmek mümkündür. Bu stil farklılıkları mitolojik yaratıkların giyim kuşamları, yüz uzuvları ve kanat yapılarına yansıtılmıştır.

Çevre kültürlerden Geç Hitit sanatına aktarılan yaratıklar hem üslup hem de işlevsel olarak aynı amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Mitolojik yaratıklar çevre kültürlerde çoğunlukla dinsel bir boyut içerirler. Geç Hitit sanatında da mitolojik yaratıkların bir kısmı hayat ağacı, kanatlı güneş kursu, mızrak, bakraç ve başak demeti ile birlikte tasvir edilmiştir. Böylelikle Yakınoğu örneklerinde olduğu gibi Geç Hitit örneklerinin de ağırlıklı olarak dinsel amaçlı betimlendiği sonucuna varılabilir. Ancak Geç Hitit sanatında herhangi bir sahne içinde betimlenmeyen yaratıklar da bulunur. Bu bağlamda söz konusu bu mitolojik yaratıkların dekoratif amaçlı tasvir edildiği düşünülebilir.

Son olarak, Geç Hititli sanatçıların çevre kültürlerden aldıkları mitolojik yaratıkların başlık, giyim kuşam, kanat gibi kısımlarına yeni eklemeler yaparak geliştirdikleri de görülür. Ayrıca Geç Hititli sanatçıların bu mitolojik yaratıkları sadece şekilsel olarak betimlemedikleri, bunlara farklı işlevler de kazandırarak kendilerine özgü bir betim sanatı yaratmaya çalıştıkları da söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Alparslan, B. (1995). *M.Ö. II. Binde Anadolu'da Bulunan Mühür ve Mühür Baskıları Üzerinde Karışık Varlıklar*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Black, J. & Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Blömer, M. (2012). Religious Life of Commagene in the Late Hellenistic and Early Roman Period. A. Merz & T. Tieleman (Eds.), *The Letter of Mara bar Sarapion in Context Proceedings of the Symposium Held at Utrecht University içinde, 10-12 December 2009*, 95-129, Leiden – Boston: Brill.
- Darga, A. M. (1992). *Hitit Sanatı*. İstanbul: Akbank Yayınları.
- Dessenne, A. (1957). *Le Sphinx: Etude Iconographique des Origines à la fin du Seconde Millenaire (Bibl. des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 186)*. E. de Boccard.
- Doğancı, K. (2018). Geç Hitit Beylikleriyle Yeni Assur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkiler. B. Şimşek - C. Şahin and S. Avşaroğlu (Eds.), *Sosyal ve Beşeri Bilimler Çalışmaları 2018 içinde*, 6-16, Ankara: Çizgi Kitapevi.
- Drews, R. (2014). *Tunç Çağı'nın sonu*, (Tolga Ersoy, G. Ergin), İstanbul.
- Erkanal, A. (1993). *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gilibert, A. (2011). *Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance*. Germany: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Harmansah, Ö. (2015). *Eski Yakınoğu'da Kent, Bellek, Anıt*. İstanbul.
- Hawkins, J. D. (1995). Great King" and "Country-Lords" at Malatya and Karkamus. T. V. D. Hout, J. D. Roos (Eds.), *Studio Historia Ardens: Ancient Near Eastern Studies Presented to Philo H. J. Houwink Ten Cate on the Occasion of his 65.th Birthday içinde*, 73-85, Holland.
- Karakaya, M. (2022). *Geç Hitit Krallıklarında Tanrıçaların Temsili*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kantor, H. J. (1962). A Bronze Plaque with Relief Decoration from Tell Tainat. *Journal of Near Eastern Studies*, 21 (2), 93-117.
- Kellner, H. J. (1991). *Gürtelbleche aus Urartu*. Stuttgart: Steiner.
- Kohlmeyer, K. (2000). *Der Tempel Des Wetter Gottes Von Aleppo*. Germany: Rhema Verlag.
- Kubala, A. (2015). *Iconography of "Neo-Hittite" Seals*. Warsaw: Creator Publishing House.
- Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur Späthethitischen Bildkunst*. Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- Özgüç, N. (1991). The Composite Creatures in Anatolian art During the Period of Assyrian

- Trading Colonies. M. Mori, H. Ogawa, M. Yoshikawa (Eds.), *Near Eastern Studies Dedicated to H.L.H. Prince Takahito Mikasa on the Occasion of His Seventy-Fifth Birthday içinde*, 293-317, Wiesbaden.
- Roes, A. (1934) The Representation of the Chimaera. *The Journal of Hellenic Studies*, 54 (1), 21-25.
- Sevin, V. (2010). *Assur Resim Sanatı*. Ankara.
- Soldi, S. (2012). Chimaeric Animals” in the Ancient Near East. G. C. Cianferoni, M. Iozzo, E. Setari (Eds.), *Myth, Allegory, Emblem The Many Lives of the Chimaera of Arezzo*, 91-111, Roma.
- Temür, A. (2014). *GreK Sanatında Karışık Yaratıklar*. İstanbul: Gece Kitaplığı.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları:

Birinci yazar: %100

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

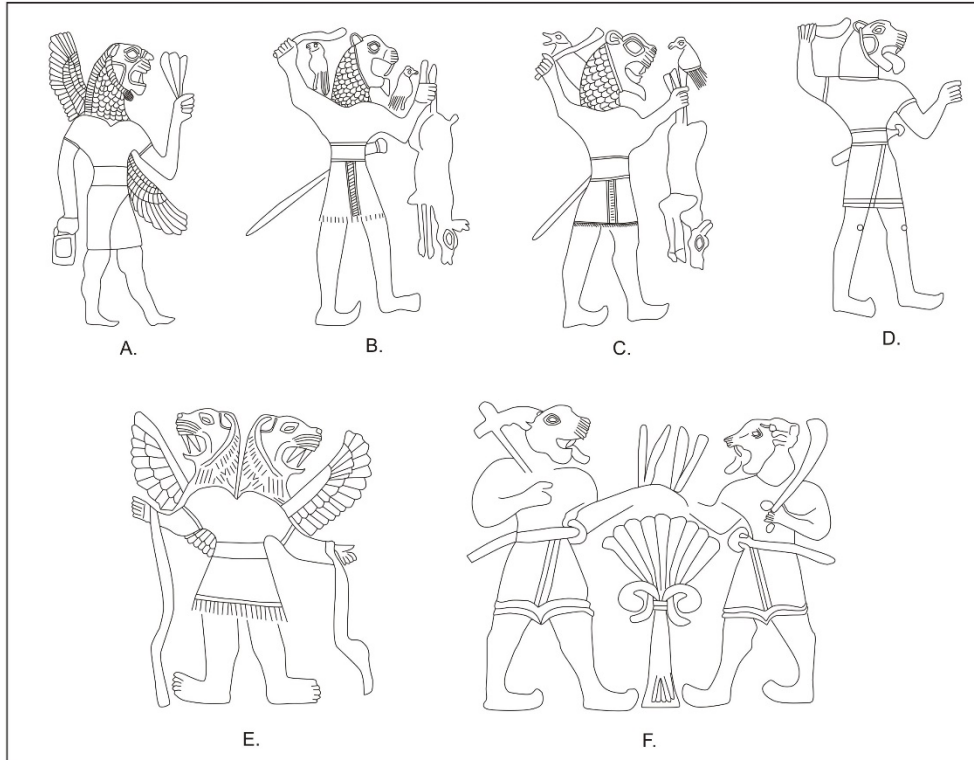
First Author: %100

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

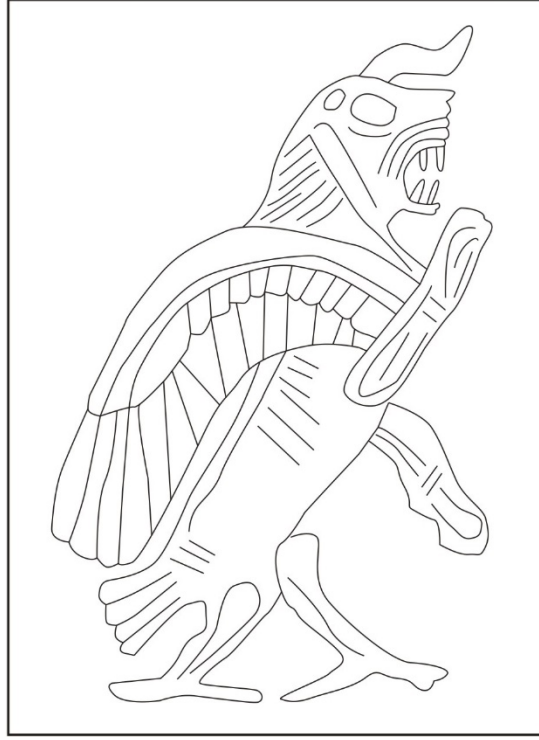
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

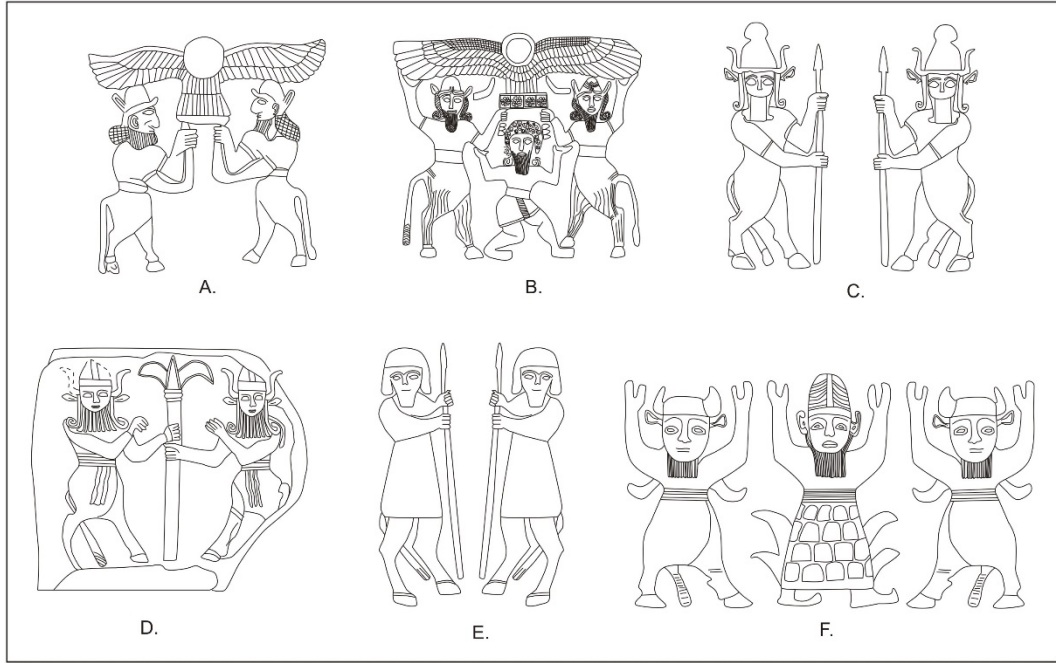
Figür 1. (Orthmann, 11971, taf. 28/d)

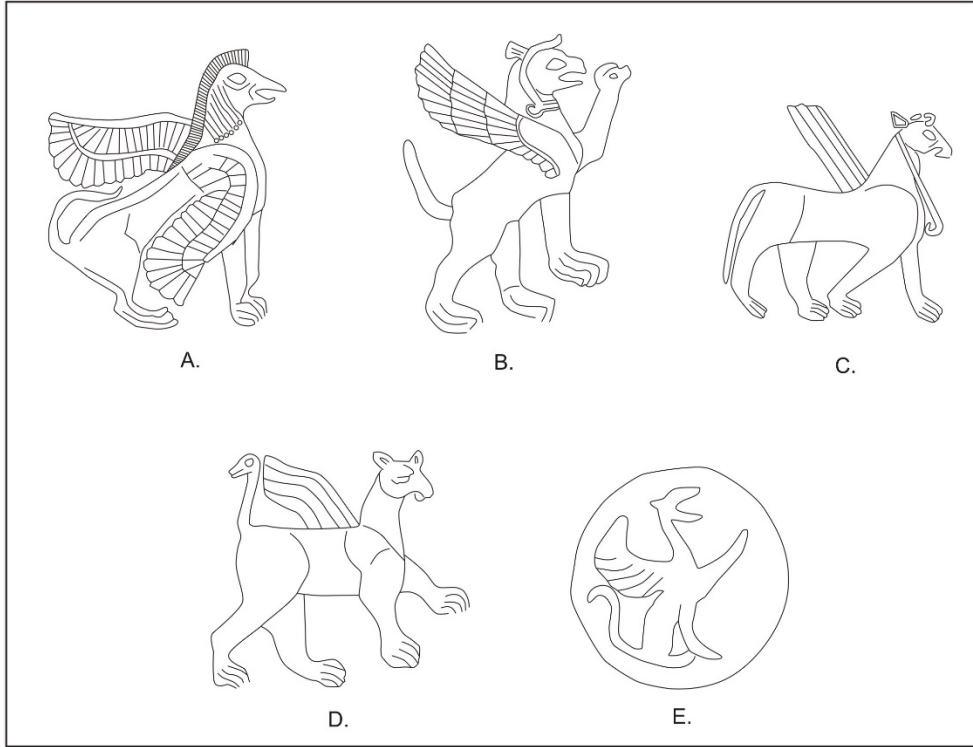
Figür 2. A. (Kohlmeyer, 2000, taf. 21); B-C. (Orthmann, 1971 taf. 60/a, taf. 58/c); D. (Orthmann, 1971, taf. 27/d); E. (Orthmann, 1971, ss. 310-311, taf. 11/h); F. (Orthmann, 1971, s. 311, taf. 43/e)

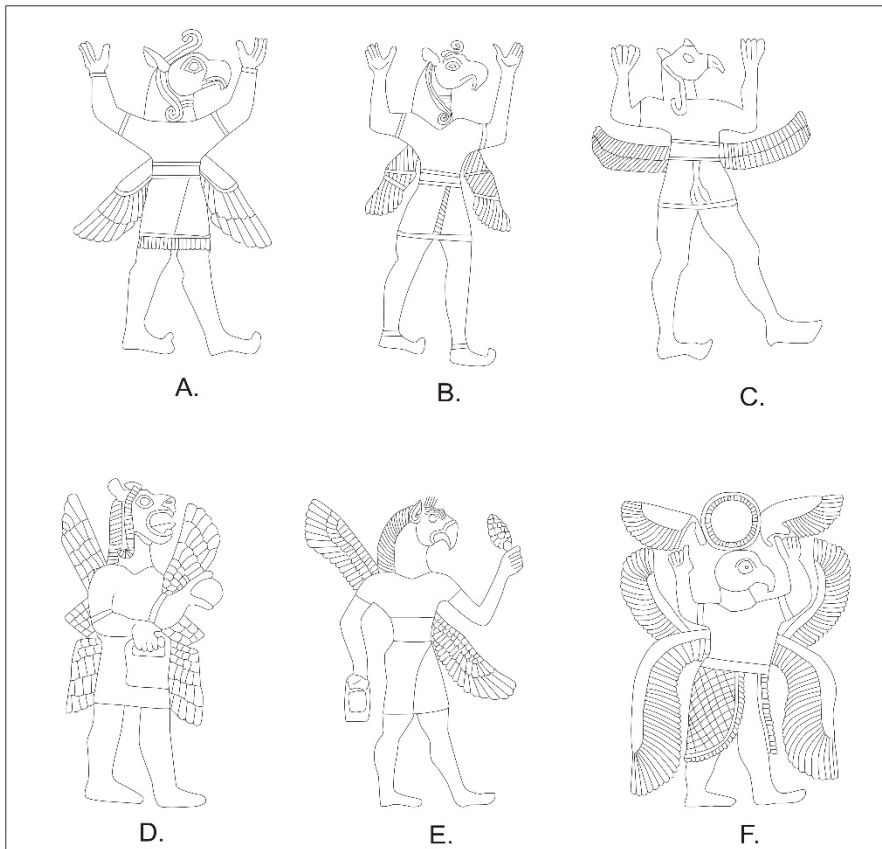
Figür 3. (Orthmann, 1971, taf.9/c)

Figür 4. A-B (Orthmann, 1971, taf. 10/g, taf. 12/b); C-D. (Orthmann, 1971, taf. 27/d, taf. 35/c); E. (Orthmann, 1971, taf. 19/e); F. (Blömer, 2012, fig. 12).

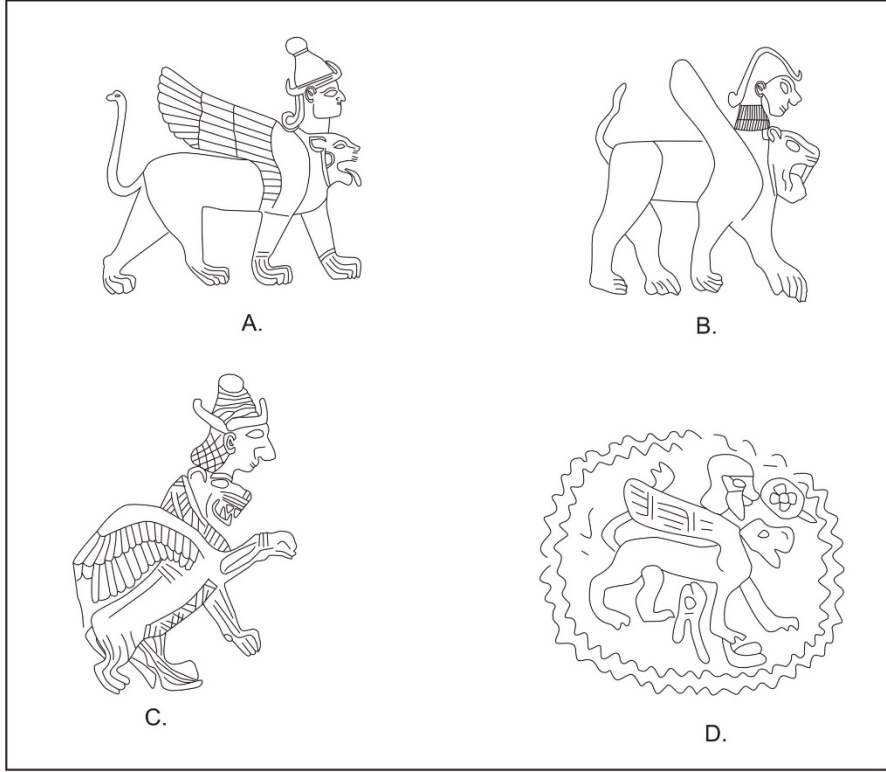

Figür 5. A. (Orthmann, 1971, taf. 8/g); B. (Orthmann, 1971, taf. 33/f); C-D (Orthmann, 1971, taf. 55/c, taf. 59/d); E. (Kubala, 2015, fig. 16)

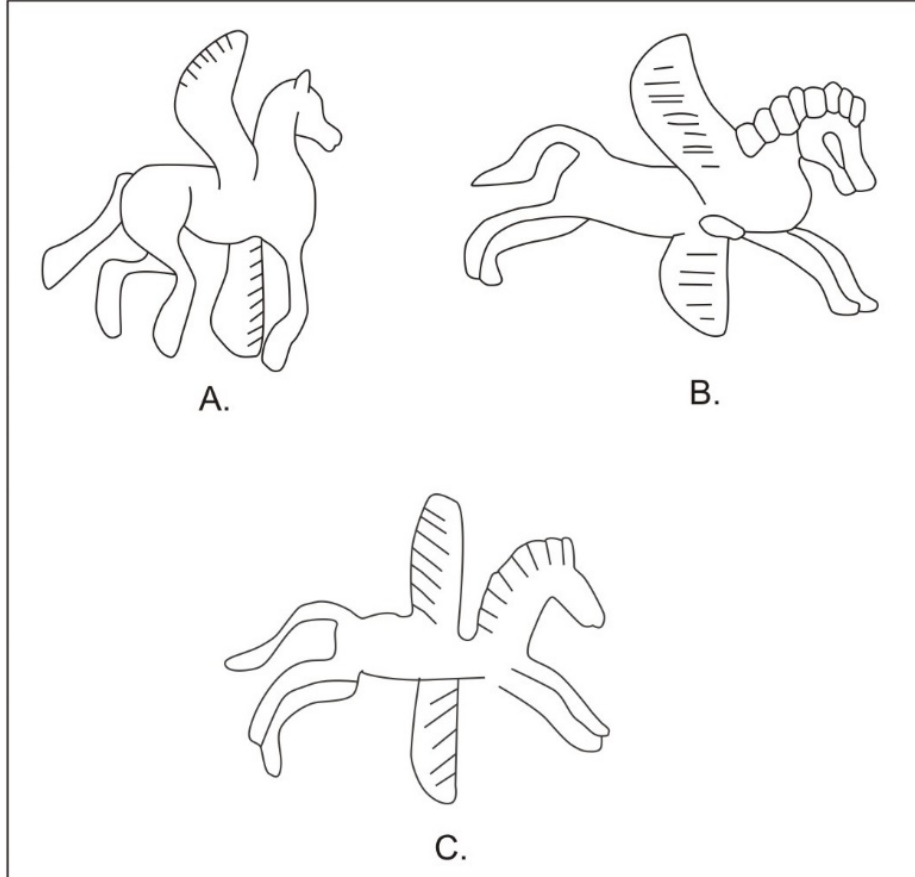

Figür 6. A. (Orthmann, 1971, taf. 26/d); B-C. (Gilibert, 2011, s. 60, figs. 25, s. 200/üst); D. (Orthmann, 1971, taf. 50/c); E. (Kohlmeyer, 2000, 19); F. (Orthmann, 1971, taf. 15/d).

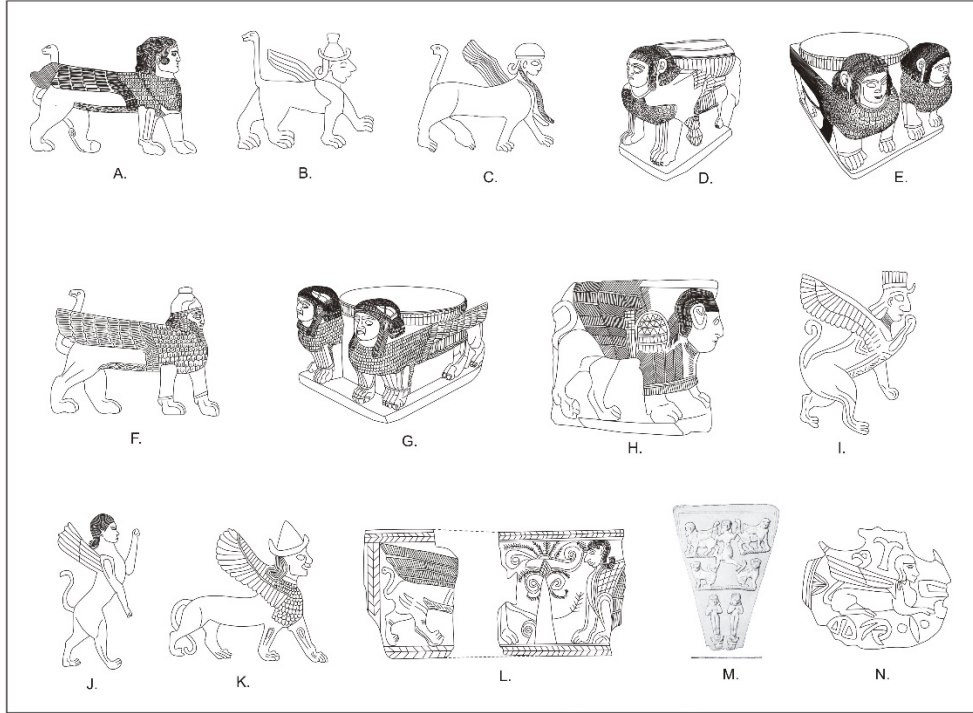

Figür 7. A-C. (Soldi, 2012, s. 102, fig. 12, s. 103, figs. 13-14); D. (Kubala, 2015, fig. 31).

Figür 8. A-C (Kubala, 2015, s. 125, fig. 26b, s. 126, fig. 44, s. 127, fig. 56b)

Figür 9. A-E. (Gilibert, 2011: figs. 6, 87, 38, 76; Orthmann, 1971: taf. 63/e); F-G. (Orthmann,1971: taf. 50/b, taf. 51/b); H. (Orthmann, 1971: taf. 15/g); I. (Orthmann, 1971: 11/f); J. (Orthmann, 1971: taf. 28/b); K. (Kohlmeyer, 2000: taf 11); L. (Orthmann, 1971, taf. 69/e); M. (Kantor, 1962. pl. XI); N. (Kubala, 2015: fig. 50).